

3.4. НАУКОВО-ВИДАВНИЧА ДІЯЛЬНІСТЬ

За результатами започаткованої Українським інститутом книги всеукраїнської акції до 30-річчя Незалежності України «30 знакових книжок нашої Незалежності» до тридцяти найзнаковіших книжок часів Незалежності увійшли два видання академічних установ, а саме «Повне зібрання творів Тараса Шевченка у 12 томах» («Наукова думка», 2001) та видання Оксани Кісь «Жінки в ГУЛАГу: Вижити значить перемогти» (Інститут народознавства НАН України, 2017).

Зважаючи на позитивні результати, отримані за цільовою комплексною програмою НАН України «Створення та розвиток науково-видавничого комплексу НАН України» у 2016—2020 рр., та з огляду на необхідність подальшого розвитку науково-видавничої справи Президія НАН України на період 2021—2025 років затвердила нову цільову комплексну програму НАН України «Наукові основи функціонування та забезпечення умов розвитку науково-видавничого комплексу НАН України». Нову програму спрямовано на ефективне забезпечення потреб Академії у підготовці та виготовленні високоякісної наукової видавничої продукції, а також на реалізацію шляхів вирішення окреслених у ній організаційних і науково-методичних завдань.

У межах плану підготовки та випуску видавничої продукції НАН України за бюджетні кошти продовжено роботу за напрямом «енциклопедичні видання»: випущено дванадцятий том 20-томного «Словника української мови», 23-й том «Енциклопедії сучасної України» (у 30-ти томах).

Тривала реалізація загальноакадемічних проєктів за напрямом «наукові видання». Так, звітного року ВД «Академперіодика» НАН України у межах проєкту «Українська наукова книга іноземною мовою» випустив сім книг. З них варто відзначити книги «Effects of atomic ordering of interstitial hydrogen on the physical properties of host metal» (Ратішвілі І.Г., Татаренко В.А., Інститут металофізики ім. Г.В. Курдюмова НАН України; Інститут фізики ім. Е. Андронікашвілі Тбіліського державного університету ім. І. Джавахішвілі), «Digitalization of the economy: How to improve the country's competitiveness» (Вишневський В.П., Князєв С.І. (ред.), Інститут економіки промисловості НАН України).

ДП «НВП «Видавництво «Наукова думка» НАН України» продовжувало роботи у межах проєкту «Наукова книга» та «Наукова книга. Молоді вчені» випустивши 30 назв книг. У загальноакадемічній серії «Біобібліографія вчених України» вийшов один випуск.

Протягом 2021 р. установами НАН України видано 550 назв наукових книг, з них 428 монографії та 122 збірники наукових праць. Також звітного року науковцями НАН України видано 295 назв навчальної, довідкової, енциклопедичної, художньої та науково-популярної літератури.

ДП «НВП «Видавництво «Наукова думка» НАН України» випустило у світ 40 назв книг загальним обсягом 942,38 обл.-вид. арк. За бюджетні кошти на

випуск видавничої продукції Національної академії наук України цим видавництвом було видано 35 назв книг тиражем 4,3 тис. примірників загальним обсягом 834,33 обл.-вид. арк., серед яких 30 наукових монографій (566,5 обл.-вид. арк.) за проєктом «Наукова книга». Окрім цього, до друку підготовлено 30 оригінал-макетів наукових монографій.

Серед видань фізико-математичної та технічної літератури варто відзначити монографію «Методи та алгоритми підвищення інформаційної ефективності безпроводних моніторингових мереж» (Інститут кібернетики ім. В.М. Глушкова НАН України), в якій наведено способи підвищення інформаційної та енергетичної ефективностей моніторингових радіомереж. Запропоновано методи та алгоритми адаптивного кодування та експресаналізу сигналів і кадрів відеоданих моніторингу, що є актуальним для розроблення високоінтелектуальних засобів кодування та передавання інформації. Монографію «Електромагнетний контроль ізоляції підземних трубопроводів» (Фізико-механічний інститут ім. Г.В. Карпенка НАН України) присвячено актуальній проблемі оперативних обстежень підземних трубопроводів без розкопування. Запропоновано новий критерій виявлення незадовільної ізоляції підземних трубопроводів без розкопування та прилади для цього обстеження, розроблені авторами.

Серед видань природничої тематики слід відзначити колективне фундаментальне видання «Продромус спорових рослин України: лишайники» (Інститут ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України), в якому наведено відомості щодо лишайників і ліхенофільних грибів України. Подано перелік видового різноманіття цих груп рослин, що включає 2150 основних наукових назв як латинською, так і українською мовами, а також перелік понад 2000 синонімічних назв. Отриманню ідеального палива майбутнього — біоводню — особливу увагу приділено у монографії «Метаболічні процеси та цінні речовини водоростей» (Інститут ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України). У монографії «Конфлікти в містах України» (Інститут географії НАН України) подано методологію суспільно-географічного дослідження конфліктогенності міського розвитку. Поглиблено існуючі підходи до систематики міських конфліктів, розроблено комплекс індексів, які характеризують конфліктогенність міського розвитку та запропоновано й апробовано методику дослідження конфліктогенності на рівні великих міст України. Монографія «Неоднорідність земної кори України і суміжних регіонів за результатами 3D гравітаційного моделювання» (Інститут геофізики ім. С.І. Субботіна НАН України) присвячена вивченню неоднорідності земної кори України і суміжних регіонів на основі детальних 3D гравітаційних моделей окремих тектонічних структур і регіонів. Отримано принципово нову інформацію про детальний тривимірний розподіл уніфікованої густини в блоках кори, шарах, що їх складають, і зонах розломів.

Серед видань з соціогуманітарних наук привертає увагу монографія «Gloria mundi». Політична еліта українського державотворення революційної

доби (короткі нариси-портрети. 1917–1920)» (Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України), в якій подано матеріали про найвидатніших представників національної еліти, від позицій і вчинків яких у цю добу залежали вектор розвитку українського народу та нації та вибір перспективи суспільного поступу.

Завершено фундаментальне видання «Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ ст. Документи і матеріали» у двох частинах (Інститут історії України НАН України). У виданні представлені письмові та візуальні джерела з центральних та регіональних архівів України, ФРН, РФ, а також Національного музею історії України у Другій світовій війні. Уперше в історіографії незалежної України в одному виданні зібрано документи і матеріали, які відображають хід бойових дій та суспільно-політичні, економічні процеси цього періоду, репрезентують сприйняття тогочасних подій різними учасниками війни, а також початок формування пам'яті про війну.

У роботі «Керамічна іграшка ХІ–ХІХ ст.» (Інститут археології НАН України) здійснено комплексний аналіз колекції керамічних іграшок ХІ–ХІХ ст., виявлених під час археологічних досліджень міста Києва. Із загального масиву пластики виокремлено дитячі іграшки, розроблена їх хронологія та типологія, подана загальна характеристика виготовлення цих виробів. Проаналізовано генезу дитячої іграшки у ході економічного і культурного розвитку суспільства. Особливо цінним є каталог виробів у додатку до праці.

У монографії «Соціально-філософські проблеми модернізації українського суспільства з перспективи європейських цінностей» (Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України) обґрунтовано концепцію модернізації українського суспільства відповідно до цінностей Євросоюзу. Автори розкривають зміст основних європейських цінностей, таких як «толерантність», «рівність», «свобода» — як принципу розвитку модернізаційного потенціалу українського етносу, показана їх роль у модернізації соціальних інституцій українського суспільства.

Побачила світ друга книга 7-го тому «Історії української літератури» у 2 томах (Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України), присвяченого українській літературі 80–90-х років ХІХ ст. — періоду, який називають прихованим відродженням. Висвітлена особлива роль української драматургії та корифеїв українського театру М. Кропивницького, М. Старицького, І. Тобілевича у розвитку національної культури.

Кількісні показники ДП «НВП «Видавництво «Наукова думка» НАН України" за 2017—2021 рр. наведено в табл. 1.

Таблиця 1

Рік	Назв книг	Обсяг, обл.-вид. арк.	Тираж, тис. прим.	Назв монографій *
2017	39	866,25	18,1	34
2018	42	1113,4	8,75	34

2019	55	1195,66	20,43	41
2020	29	666,16	21,6	22
2021	40	942,38	20,38	32

* Видано за бюджетні кошти.

Видавничим домом «Академперіодика» НАН України у 2021 р. видано 275 випусків 52 академічних журналів загальним тиражем 33,574 тис. примірників та обсягом понад 3,0 тисячі обл.-вид. арк. Зокрема, 236 випусків 42 видань — за Програмою підтримки журналів НАН України, серед яких академічний науково-популярний журнал «Світогляд». Цифровими ідентифікаторами об'єктів DOI забезпечено 1350 статей з 28 академічних журналів, що є запорукою «видимості» та доступності наукових видань у всесвітній мережі. Також протягом року надано DOI для 56 книжкових видань, зокрема з проєктів «Українська наукова книга іноземною мовою» та «Біобібліографія вчених України».

Окрім журналів у Видавничому домі «Академперіодика» НАН України побачили світ 29 книжкових видань загальним обсягом 652,3 обл.-вид. арк. і тиражем 6,137 тис. прим., з них 20 назв — у межах плану підготовки та випуску видавничої продукції НАН України за бюджетні кошти.

До 30-річчя від здобуття нашою Державою Незалежності Видавничий дім представив світові книгу «Національна академія наук України в 1991-2021 роках». У виданні стисло викладені основні результати досліджень і охарактеризовано здобутки Національної академії наук України з акцентом на напрацювання останніх років. Окреслено непересічний внесок НАН України як головної наукової установи держави у розбудову економіки і розвиток соціогуманітарної сфери.

У співпраці ВД «Академперіодика» НАН України з Інститутом історії України НАН України до ювілею Незалежності нашої Держави постали також три видання з проєкту «Україна. Нариси історії» (відповідальний редактор акад. НАН України В.А. Смолій), розраховані на широку читацьку аудиторію:

Україна й українці в постімперську добу (1917—1939);

Україна в епіцентрі протистояння світових систем (1939—1990);

Україна і виклики посттоталітарного транзиту (1990—2019).

У цих книгах вузлові проблеми націє- і державотворення розкрито в концепті хронотопу українського «довгого ХХ сторіччя», сутнісною ознакою якого є реалізація інтенцій соціально-економічної, етнокультурної та політичної емансипації — власне, завершення Української революції, яка розпочалася в контексті Першої світової війни, та започаткування руйнації колоніальної системи.

Феномен Української революції, причини і обставини перемоги комунобільшовизму, трагедія найбільшої розділеної нації Східної Європи в епоху становлення і зміцнення тоталітаризму є вузловими сюжетами першої книги. Міжвоєнний період розглянуто як час культивування і критичного

загострення внутрішніх проблем української нації під дією асиміляційних і репресивних практик.

У другій книзі йдеться про сутнісні зміни соборної України, що постала в рамках Ялтинсько-Потсдамської системи. Її доля в епоху Другої світової і «холодної» воєн, наслідки рерадянзації, неусвідомлені колективні травми і переступи та їхній вплив на сучасність розглянуті через протистояння світових систем та крах комунобільшовизму, що уможливило суверенізацію України.

Третя книга оповідає про суперечності пострадянського транзиту. Три модерні революції, розбудова «олігархічних республік», суб'єктивізація України в світі через самоусвідомлення європейського вибору є видимими проявами завершального етапу сторічної Української революції та антиколоніальної визвольної війни.

Випущено й традиційні щорічні видання — «Звіт про діяльність Національної академії наук України», «Національна академія наук України. Анотований каталог книжкових видань» за 2020 рік та «Періодичні видання Національної академії наук України. 2021».

Кількість назв наукових монографій, виданих співробітниками НАН України у 2021 р. у академічних видавництвах — Видавництві «Наукова думка» та ВД «Академперіодика» НАН України, становить 50 назв (12 %).

У інших вітчизняних видавництвах опубліковано 41 % наукових монографій — 175 назв. Обсяг цих книг понад 3,2 тис. обл.-вид. арк. Наприклад видання «Transboundary Dniester River basin: ecological state, reference conditions, management», яке є результатом робіт Інституту гідробіології НАН України у басейні р. Дністер, що з різною періодичністю велися впродовж останніх 20 років, і системних комплексних досліджень.

Колективну монографію науковців Київського університету права (КУП) НАН України й Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України «Проблеми підвищення ефективності кримінальної юстиції України» за загальною редакцією академіка НАН України Ю.С. Шемшученка і професора Ю.Л. Бошицького присвячено сучасним тенденціям розвитку, функціонування, процесу реформування та проблемам підвищення ефективності кримінальної юстиції України. Зокрема, розглянуто питання вдосконалення як основних інститутів кримінальної юстиції, так і вдосконалення протидії окремим видам злочинів засобами кримінальної юстиції. Сформульовано пропозиції щодо удосконалення кримінального та кримінального процесуального закону з метою підвищення їхньої ефективності в протидії злочинності.

Том «Шевченківська енциклопедія: Тарас Шевченко та його сучасники», який підготували працівники Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, продовжує започатковану виданням «Шевченківська енциклопедія: Літературні твори» (2016) тематичну серію, яка готується на базі відповідного шеститомника (2012–2015). У ній розміщено персоналії друзів і знайомих поета. Відтворено широке коло спілкування Шевченка з однодумцями і близькими товаришами, його контакти з посадовцями та іншими особами.

Зарубіжними видавництвами звітнього року випущено 73 назви (17 %) наукових монографій учених НАН України. Більшість книг видано європейськими видавництвами. У видавництві Springer за авторством та редакцією вчених Відділення фізико-технічних проблем енергетики НАН України вийшли друком чотири монографії, три з яких проіндексовані у наукометричній базі Scopus: «Models and Measures in Measurements and Monitoring», «Control of Overhead Power Lines with Unmanned Aerial Vehicles (UAVs) », «Systems, Decision and Control in Energy II», «Environmental Control for Ensuring Cities Safety».

У британському видавництві «Cambridge Scholar Publishing» вийшла англomовна міжнародна монографія «The EU-Ukraine Association and Its Impacts on Cross-Border Cooperation», присвячена впливу Угоди про асоціацію між Україною та ЄС на транскордонне співробітництво. Участь у підготовці видання з українського боку взяли співробітники Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень ім. В.К. Макутова НАН України», зокрема член-кореспондент НАН України В.А. Устименко, а співавторами видання виступили науковці Польщі, Румунії, Словаччини та Угорщини.

Наукові монографії вітчизняних фахівців побачили світ також у Великій Британії, Данії, Естонії, Казахстані, Китаї, Латвії, Молдові, Нідерландах, Німеччині, Польщі, США, Узбекистані.

На власних поліграфічних дільницях установ НАН України опубліковано 130 назв монографій обсягом близько 2,7 тис. обл.-вид. арк. Наприклад, у монографії «Об'єкт «Укриття» в умовах нового безпечного конфайнмента», підготовленій в Інституті проблем безпеки АЕС НАН України за результатами багаторічних наукових досліджень з нагоди 35-х роковин Чорнобильської катастрофи, наведено опис нового безпечного конфайнмента (НБК), огорожувального контуру, технологічних і допоміжних будівель та комунікацій, системи основних кранів, системи життєзабезпечення, безпеки та контролю. Розглянуто питання ядерної та радіаційної безпеки в умовах НБК, наведено динаміку нейтронної активності й температури паливовмісних матеріалів у процесі змін волого-температурного режиму, які відбулись після накриття об'єкта «Укриття» аркою. Показано напрями підвищення ефективності забезпечення ядерної безпеки.

Монографія «Історичні детермінанти включення України в систему міжнародних економічних відносин» присвячена 30-річчю Державної Незалежності України і представляє результати досліджень відділу економічної історії Інституту економіки та прогнозування НАН України у 2017–2020 рр. Ідея дослідження полягала у визначенні історичної траєкторії включення України у світове господарство; розкритті природи, характеру й інституційних чинників цього процесу та встановленні на цій основі перспектив, можливостей і загроз подальшого розвитку міжнародних економічних відносин у контексті історично сформованих тенденцій. Прогностична складова історико-економічного дослідження визначається тяглістю виявлених причинно-

наслідкових зв'язків і перманентним відтворенням характеру участі українського господарства в міжнародній економічній взаємодії. Хронологічні межі дослідження охоплюють період від включення українських етнічних земель у зовнішньоторговельні зв'язки на етапі формування світового товарного ринку (XI–XVI ст.) до новітніх форм участі України в глобальній економіці.

Узагальнені показники випуску наукової видавничої продукції НАН України протягом 2017—2021 років представлені у табл. 2.

Таблиця 2

Рік	Книги		З них монографій		Статей	
	Назв	Обсяг, обл.-вид. арк.	Назв	У тому числі виданих за кордоном	Разом	У тому числі в закордонних журналах
2017	580	9972,6	421	62	18807	5336
2018	553	10125,2	438	71	18466	5188
2019	574	9644,8	425	55	17296	5222
2020	477	8144,2	372	66	15303	4873
2021	550	10229,7	428	73	15476	5299

Поточні праці науковців публікувались у 87 наукових і одному науково-популярному журналі та 28 збірниках НАН України, у періодичних, а також у серійних книжкових виданнях установ НАН України, сумарна кількість яких становить 279. З них станом на кінець звітнього року до Переліку наукових фахових видань України увійшло 66 %: в категорії А — 51 видання, Б — 132.

У провідні наукометричні бази включено: до Web of Science Core Collection — 34, до Scopus — 49, у обидві бази — 25 видань, разом це 58 видань і лише 21 % видань Академії. 15 журналів перевидаються закордонними видавцями.

Посилення уваги до публікаційної активності та видавничої діяльності спонукає до розширення та чіткішого розуміння обов'язків і повноважень усіх учасників підготовки наукового фахового видання: авторів, редакційних колегій та їх очільників, працівників редакцій, установ-засновників видань та відповідних відділень НАН України.

Нові вимоги до наукового видання у частині дотримання наукової етики, авторського права, уніфікації світових вимог, окреслення кількох основних у світі фінансових моделей існування наукового журналу, ініціатива відкритої науки та поширення ініціативи відкритого досвіду обумовлюють необхідність оновлення редакційної політики багатьох журналів, а також оновлення бачення установами-засновниками завдань, що вони ставлять перед власними виданнями.

Зміни у базових технологіях та тенденціях підготовки, виготовлення, поширення видання повинні бути відображені у нормативних документах та документах, що регламентують існування наукового періодичного видання та всіх, хто забезпечує його продукування та поширення. Такі нормативні документи мають бути гранично осучаснені та уніфіковані у межах НАН України задля забезпечення прозорості функцій та чіткості функціонування наукової академічної періодики, що має на меті створення повноцінного інформаційного сегмента НАН України у віртуальному середовищі.

З цією метою Науково-видавнича рада НАН України підготувала нову редакцію Порядку конкурсного відбору журналів НАН України та рукописів творів для підготовки та випуску видавничої продукції НАН України за бюджетні кошти в межах Цільової комплексної програми "Наукові основи функціонування та забезпечення умов розвитку науково-видавничого комплексу НАН України" та Положення про періодичне видання Національної академії наук України. Також оновлено ліцензійний договір між установою-видавцем періодичного видання і автором твору.

Триває також робота зі створення централізованого англomовного вебресурсу книжкових видань НАН України і його наповнення науковими монографіями, випущеними ДП «НВП «Наукова думка» НАН України» і ВД «Академперіодика» НАН України з метою підвищення видимості висвітлених у цих виданнях наукових результатів. Кожне з книжкових видань на цьому ресурсі отримає власну сторінку і цифровий ідентифікатор з метою подальшого подання до Web of Science Core Collection.

Вочевидь, у світлі загальносвітових тенденцій та перебільшеної уваги до наукометричних показників, академічна науково-видавнича діяльність повинна якнайшвидше модернізуватися та адаптуватися до нових умов, беручи до уваги недосконале законодавство у сфері видавничої діяльності та економічну ситуацію в країні загалом.

Серед першочергових завдань на наступні роки мають бути скоординовані на рівні владних структур (МОН України та Міністерства культури та інформаційної політики) заходи, спрямовані на формування актуальної стратегії науково-видавничої діяльності НАН України; оновлення нормативного забезпечення видавничої діяльності у НАН України; організацію ефективнішої співпраці з органами виконавчої влади у частині увідповіднення засад науково-видавничої діяльності в Україні найкращим світовим практикам з урахуванням світових тенденції щодо відкритої науки; формування комплексу заходів зі стимулювання публікаційної активності науковців у провідних міжнародних журналах відкритого доступу відповідно до вимог Плану S.